Gróf Széchenyi István világnézete és életbölcselete.

Írta: KENESSEY BÉLA.

»Oly mélyen feküsznek az igazi nagyság fenékkövei, hogy azok mindenki szemeibe nem könnyen tűnnek, midőn a superaedificatumokon bámul a sokaság« − mondja maga SZÉCHENYI (Világ 85. 1.).

Ezeket a »fenékköveket« kell a léleknek, a szívnek abból a csodálatos mélységéből felhoznunk, a honnét fakadt SZÉCHENYI világnézete és életbölcselete.

»Fel-felhasad előttem az ég és édeni kéjjel rebben át lelkemen ily szózat: Epedésid nem holtakat illetnek, bús hangjaid nem halotti zene, a jövendő lehet korod! Ó mennyei öröm!«. − írja a Kelet népében (11. 1.) elragadtatva, szinte az istenülés perczeit élve.

Az ihletnek, a magasabb isteni elhívásnak és megbízásnak tudata, érzése, szent meggyőződése az egyedüli forrás, amelyből nagy lelkek nagy ideákat és nagy cselekedeteket meríthetnek. Csak aki azt tudja, hogy az Isten bízta rá azt a feladatot, amelyet teljesítenie kell, hogy ő az Isten kezében csak eszköz annak, amit »az Isten benne föltett« végbevite-. 1ère és meg van győződve arról, hogy az egy isteni missio, amelynek kötelességeit kegyelem engedi meg teljesíteni: csak az nem riad vissza semmitől, csak az mondhatja az elszántságnak egész martyrságig menő erejével, amit SZÉCHENYI Mosdott:

»Lenyesik szárnyaimat, lábamon járok; levágják lábaimat, fezemen fogok járni; kiszakítják kezeimet, hason fogok mászni. Csak használhassak!« [1])

[1]) Eszmék, adatok stb. Összeállította ZICHY ANTAL. Budapest 1880.

»Bennünket láthatatlan hatalmak vezetnek és közülünk a legerősebb sem egyéb, mint engedelmes eszköz egy magasabb kézben« írja másutt, de nem a fatalistának lemondásával és a szolgai tehetetlenség érzetével, hanem azzal a fölemelő, azzal a szellemi szabadságot és önérzetet adó tudattal, amivel akadémiai elnöki megnyitó beszédében mondja: »Azon kevesek ápolják, dajkálják és növesztik fajtánkat leginkább, kik tőlünk tán nem is ismerve, keveset említve s éppen nem méltatva, minden pompa, zaj és követelés nélkül szerényen, de híven járnak el Isten rendelte mindennapi hangya munkáikban.« [1])

Untalan arra hív fel, hogy ébreszszük és tápláljuk lelkünkben a *»zarándoki crzêst«,* a *»zarándoki komolyságot«,* míg az úgyszólván szokássá nem válik önmagunkban is és (intsük azt azokba is be, kikben az még nem létezik s ezt a zarándoki érzést, mely hivatásának emlékezetét nem engedi soha ügyeiméből kiesni, vigye magával mindenki minden munkakörbe, mert a feladat: »sokkal inkább használni a honnak, mint fényleni sajátlag«.

»Zarándoki érzés.« Benne van a felséges, a legmagasabb czélnak a látása. Ha kálvária statióin át is, de ott fenn a diadalmas, a megváltó, a bűnt eltörlő, a glóriától övezett kereszt, amely szabaddá, nagygyá, nemessé, igazzá tesz.

»Zarándoki komolyság«. Tudata a hívságokról való lemondással, az alázatossággal, a mind halálig való engedelmességgel, az ént tökéletesen háttérbe szorító szerénységgel, a mindenki iránt való szeretetteljes türelemmel és hűséggel való szolgálatnak. Magába mélyedt, önlelkét vizsgáló, csendes nyugodt haladás lépésről-lépésre, de mind följebb, mind magasabbra s magában a lélekben is mind nemesülve.

És »zarándoki komolyság«, amely mint élő lelkiismeret megy az önhitt és önfeledt nemzet sorai között, míg »vagy megértik, vagy eláll szava.« (Polit, progr. tör. 146) és a míg felrázza a lelkeket, hogy értsék meg, hogy »a kiképzett lehet gyár, vagy erőmű, ha hiányzik benne azon isteni szikra, mely egyedül képes a halandót bármely kicsiny műtéteiben is mesteri magasságra emelni« s ez »az önismeret minden emberi bölcseségnek legmélyebb sarkalata«.

[1]) Akadémiai XI. közgyűlést megnyitó beszéde 1842. nov. 24.

»Miért vérzik annyira szívem s miért nem tudom nyugtomat lelni?!« kérdi.[1])

Hát miért írja Pál apostol a rómabelieknek: »Tartozunk pedig mi, kik erősek vagyunk ezzel, hogy az erőtleneknek erőtlenségüket hordozzuk és ne kedveskedjünk magunknak« (Róm. XV. 1.); vagy miért érzi, hogy minden gyülekezet felől való szorgalmatosság őt szorongatja és nincs senki, aki háborgattatik, hogy ő vele együtt ne háborgattatnék és kicsoda botránkozik meg, hogy ő azon ne keseregne? (II. Kor. XI: 88-29.)

A lelkiismeretnek, a magasabb megbízatásnak és a felelősség érzésének, tudatának ugyanaz a mély hangja rója reá a tartozást, a kötelességet, amit a világhistóriának éppen a legnagyobbjainál látunk, az a belső erkölcsi kényszer, amely ellen küzdelmet is hiában vív, mert Jeremiásként: »az én szívemében az Urnák igéje olyan, mint az én csontjaimba rekesztetett égő tűz és azt hordozván, elfáradok, de ellene hiába küzdök« (Jerem. XX. 9). Ez a belső *kell,* ez a kanti kategoricus imperativus, onnan felülről belénk oltva, a vallásból, mint gyökérből nőve ki. A vallásos érzület nem oltható ki az emberek szívéből, mert az nem egyéb, mint a teremtmények viszonya a megvalósult Tökélyhez.

Zarándok útján azonban csak az elhivatás és a kötelesség a Szent, csak az eszközök nagyok, csak a czél örök, csak a komolyság ér egész a fenségig; de az után nem szőrcsuhát ölt,-hanem, mint a hős Blücher katonái a lipcsei ütközetre ünneplő ruhába öltöznek[2]), ő is lelkének mindig ünnepi köntösében megy végig, mert vezeti az a meggyőződés, hogy népe, nemzete ünnepet fog ülni. És a csodálatos, hogy az, aki vallásfelekezeti kérdésekben tökéletesen azon az álláspontón van, mint LESSING, aki bölcs Náthánjának a három gyűrűről szóló meséjét azzal végzi, hogy: »Man untersucht, man zankt, man klagt. Umsonst, der rechte Ring war nicht erweislich, als uns jetzt − − − der rechte Glaube«; Saz, aki azt mondja, hogy »ugyan vajmi sok út vezet °maba és nincs e világon csak egyetlen-egy vallás, mely

[1]) GR. SZÉCHENYI ISTVÁN: Politikai programmtöredékek. 1847. 73. 1.
[2]) Gr· SZÉCHENYI ISTVÁN 1884 okt. 28-án a közteherviselés tárgyalásakor mondott beszéde.

kirekesztőleg bírna oly kapuval, melyen keresztül Istenhez lehetne közelíteni, azért még sem közömbös kérdés, hogy mily vallásban lépett légyen a halandó e világba és pedig egyedül azon okból, mert voltak és vannak ma is socialis törvények és szokások, melyekhez képest bizonyos hitvallások sokkal keskenyebb, szűkebb körben kénytelenek forogni, mint mások; pedig az embernek fő kötelessége, amennyire csak lehet, tágítni munkássági körét, mert minél tágabb az a kör, melyben mozoghat, annál több emberi boldogságnak lehet szerzője és így annál közelebb áll az Istenség eszméjéhez, ha t. i. azon nagyobb sphaerában bír is jó sikerrel forogni«: untalan megáll zarándokútján imádkozni s Naplói tele vannak valóságos eget ostromló könyörgésekkel, imádságokkal, amint külső élet tusáját vívó lelkének erőre, újabb fölemelkedésre, megújulásra, üdülésre avagy megnyugtatásra, marczangoló kételyeitől való megszabadulásra van szüksége. A magányban vívja meg harczait, hogy a nyilvánosság előtt a nemzet érdekében már erős lehessen.

»Mindenható Isten! Te látod az én szándékomat, adj nekem erőt, hogy tetteimben is azonképpen imádhassalak, mint írásaimban és gondolataimban!«

»Mindenható Isten, hallgasd meg minden órai imámat. Töltsd be szívemet angyali tiszta szeretettel embertársaim, hazám s honfiaim iránt. Világosíts fel engem egy cherub lángszellemével, erős eszével. Engedj a jövőbe pillantanom s megkülönböztetnem a jónak magvát a gonosznak magvától. Add tudtomra, mit tegyek és miként kezdjem, hogy Neked egykor azon tőkéről, melyet reámbíztál, beszámolhassak. Gondolkodni akarok és dolgozni, éjjel, nappal, egész életemen át. Segítsd sikerre azt, ami jó: tipord el csirájában azt, aminek rossz gyümölcse lehetne. Nyújtsd segélyedet, hogy minden heves indulatot elnyomhassak magamban. Engedd, hogy igazi lelki alázattal tekintsek mindent a világon s fogjak hozzá bármihez. Azt az angyalt pedig, akitől világosságot nyerek, engedd élni békében s csendes boldogságban!

Ezen imám ne szóval legyen elmondva, hanem tetteimben szünetlen az éghez bocsátva.« (Decz. 1826.)

Az ember látja az összekulcsolt kezeket és érzi az oda-

adásnak, a belső lelki közösségnek egybeolvadását, az emberi léleknek az istenibe való beleömlését.

»Az imádkozás − jegyzi be Naplójába − szent cselekedet, mely tettekre edz, szenvedélyeinket tisztítja s fékezi s így a léleknek azt az önállóságot és emelkedettséget szerzi meg, amely egyedül képesíti arra, hogy Istenhez fordulhasson, színe magaslatáig felszállhasson.«

»Széchenyi nézése − írja róla BR. KEMÉNY ZSIGMOND − majd fürkésző éles s a kebel apró titkait kikutató volt, majd andalgó, borult, a szellemélet és eszmevilág tévegeibe merülő.«

Tökéletes rajz. Ennek az embernek, aki az esze szerint merő kritika és józanság, tele van a lelke tulajdonképpen egy felső szellemi világ mysticismusával, oda, abba való elmerüléssel. Váljon magasabb lények ott a sphaerákban nem beszélnek-e egymással énekben és harmóniákban? S váljon még ez a beszéd is nem nagyon anyagias-e egy Istennek? Igen, idegeimben érzem, hogy a hangnál és accordoknál még valami tisztább és mennyeibb is létezik.«

Nem csoda, ha mikor azután lelke visszatért megint a földre ebből a felsőbb világból, akkor merőben más szempontból nézte és látta az embereket is, nemzete viszonyait is, a maga kötelességeit, de a maga felelősségét is; mert »mihelyt a lélek öntudatára jön annak, hogy hivatása a legmagasabb tökélyre emelkedni: azonnal meg fogja vetni a földi örömöket s ama czél után törekedni.« »Az örökkévalóság csak Istent illeti meg s azokat, a kik fokonként tökéletesitik magukat.«

És miután »az isteni gondviselés semmit sem visz végbe közvetlen, de mindig csak közvetve teremtményei s kivált »emberei« által«,[1]) áll elő az a szent kötelesség, amely isteni elhivatása és megbízatása tudatában végez minden munkát.

»Kettőztetett kötelesség« − úgy mond − hogy kiki lelkiismeretesen betöltse helyét s abból ki ne kalandozzék.«

Szeretné százszor és ezerszer odakiáltani népének a NelsoN hadiparancsát, melyet a nagy admirális az abukiri csata előestéjén adott ki: »Anglia minden fiától elvárja, hogy

[1])SZÉCHENYI ISTVÁN: Önismeret. − Budapest, 1875. 154. 1.)

híven teljesítse kötelességét!« De tegye ezt örömmel, mert »lelkesedés nélkül csak félig-meddigi tökélylyel sem megy semmi, bár a legkisebb is«. »Nekünk ernyedetlenül kell őrt államink.«

Legelső emberi kötelesség pedig, hogy senki senkinek testét és lelkét legalább ne sértse, ha e két részét az embernek szebbíteni és nemesíteni nem tudja, vagy nem akarja. És ha van valami, ami még az előtt is jár, az egyenesen az − mert: »amor incipit ab ego« − hogy ezen emberi legfőbb, legszentebb kötelesség alkalmazását és gyakorlását mindenki saját maga drágalátos személyén kezdje. Csak az embernek nem majomként, hanem igazán kell szeretnie önmagát. Valóban pedig az szereti önmagát, aki soha sem testét, sem lelkét nemcsak nem sérti, de mindent el is követ, mi testének és lelkének szebbítésére és nemesítésére szolgálhat. Mert vájjon minden illusio nélkül, mily nagyobb kincset szerezhet az ember magának, mint egészséget és lelkiismeretének helybenhagyó, dicsérő voltát? Ennél becsesb kincs a világon nincs, hol minden mulandó s hol még a legpezsgőbb egészség is végre megtörik s egyedül a lelkiismeret kiséri a földi lakost más világba. (Önismeret. 203.)

Azon óhajtás, sőt legforróbb ima is: »bár szebbülne az emberi faj mind testi, mind lelkileg!« nem ér legkisebbet is, ha ezen óhajtás csupa áhítatosság és egekbe küldött fohász marad. Hogy ezen dicső feladatnak sikere legyen, *tenni kell,* és pedig mindazon balfogások elhagyásával, melyek ezen fő feladattal ellentélben vannak és aztán mindannak előmozdításával, mi e főfeladatot elősegíti.

Nagyon jól tudja SZÉCHENYI, hogy sokan könnyen unatkoznak amaz apró részletek felmutatásán és fejtegetésén, amelyeket a nagy ethikai kötelességének a szemléltetésére használ és nem hajlandók efféle apróságokkal babrálni, pedig rendszerint ily féle kicsiségek, melyeket a fennhéjázó és magas paripán ülő tekintély semmi figyelemre nem méltat, döntenek legtöbb világi dolgot jobbra vagy balra. (Önism. 245.)

Mindenkinek arról kell meggyőződve lennie, hogy tőle függ a siker. Ő önmagát hazája igen kis szolgájának tartja, de azt hiszi, hogy a legkisebbnek is nagy és sok kötelessége van. (Hitel; 265.)

Nemzet csak úgy emelkedhetik és virulhat boldogságra, díszfokra, hatalomra, ha minél több fiában él és gyümölcsözik az emberi kötelességek összege, melyek oly szoros lánczolatban állanak egymással, hogy egyik elhanyagolásával csorba esik az egészen s hatásának varázsa rögtön semmivé lesz. Aki nem hű rokon, bizony hű hazafi sem lehet; aki nem hű barát, nem lehet hű embertárs sem. (Üdvlelde: 24.)

A nemes vért nem is melegítheti semmi édesebben, mintha a sorstól nyert helyzetben tehetsége szerint járul hazája s ezzel a mindenség tökéletesbítéséhez. Ezzel felelhet meg az ember legjobban titoktele földi létének, melyben minden kétes és rejtett, hol még a legvilágosabban látó szebb lelki felemelkedéssel is csak sejdíthet. (Hitel.)

A kötelesség értéke pedig nem attól függ, hogy egyszerre, egyetlen-egy ténynyel, vagy hatalmi szóval mekkora sikert értünk el, vagy hogy egyáltalában rögtön mutatkozik-e valamelyes eredmény, avagy mi magunk megérjük-e a vetésre az aratást: a feladat az − és ezt kell végeznie mindenkinek − hogy *»lépten-Jépve,* mákszemet-mákszemre hordva, cseppet-csepphez adva dolgozzunk, így a bölcs végkép tovább s nagyobb teendők szerzője, mint az elbizakodott, kinek zászlaján »bár törik, bár szakad« áll, vagy a kétségbeesett gyenge, ki mindjárt s másokat magával buktatni akar, ha felszínes combinatioinak nem felel meg az eredvény és inai a magára vett súlyt nem bírják«.[1])

»Aki hiszen, nem siet az« − mondja Esaiás próféta és Jézus is a diadalmat, magát az Életnek a koronáját annak a hűségnek ígéri, amely híven nyomról-nyomra, lépésről-lépésre kitart és amely mindig a *mának* a feladatát, a kötelességét végzi, hogy így alapozza meg a holnapot, nemcsak, de magát az örökkévalóságot.

»Én is érzem« − mondja SZÉCHENYI egyik akadémiai beszédében, − »s tán élénkebben és gyakrabban, mint ti, a késégbeesés azon kínjait, mely epeszti a habokkal küzdőt, ki bízik erejében a távul levő partot elérhetni s ekképp bennem is szintúgy pezsg néha nyugtalanságtól a vér, mint bennetek, inkább koczkára bízni sorsunkat s bukni egy-

[1]) Gr. Széczényi I. Akadémiai elnöki megnyitó beszéde. 1846. decz. 20-ánXV. kgys.

szerre inkább, mintsem meg nem szűnő félelem és remény közt utóbb is folytatni a felvett s annyira aggasztó hangyamunkát.«

Ez a legnehezebb s ehhez kell a legnagyobb etnikai erő.

Íme a kortársak az Akadémiától is rögtön sikereket várnak, nagy reformokat, gyökeres javításokat még közállapotainkon is és mert csak hangyamunkát végez − úgy vélik − bizony jobb és hasznosabb lett volna egyéb intézményeket létesíteni helyette. SZÉCHENYI pedig azt hangsúlyozza, hogy »nyomorult kis vonásokban kell ápolgatni ügyünket« és ha az Akadémia pl. csak erre az egyetlenegy német szóra: *Klugheit,* igazán kedves, bájoló kitételt tudna találni és azt be tudná vinni a nemzetbe, már az Akadémia nem hiában élt, ha ma megbuknék is. De e szónak kedvesnek, különösen rokonszenvet gerjesztőnek kellene lennie, mert jaj, ha be nem fogadja a honi kebel, minthogy akkor valódi méreggé válik, ellenben a bájoló kitétel könnyítse meg annak a súlyos erénynek a gyakorlatát, mely a feltalálandó bölcsesség-árnyéklatú szónak életbeléptéhez van kötve.

Micsoda bámulatos hit, erő, micsoda magas szempont, amely egyetlenegy szó jó megalkotásában is nemzeti feladatot lát s annak ígéri a jövőt, aki e szót megtalálja és kimondja!

»E kis szócska életbe hozása, e kis ige testté alakítása által is járuljunk ahhoz«, − buzdítja az Akadémiát« [1]) − hogy Magyarország ne csak külsőleg és ámítólag jó színűnek, megelégültnek, gazdagnak, fényesnek lássék, ámde mindig növekedve s hosszú időkre terjedve belsőkép is, valódilag jó egészségű, boldog, dicső és hatalmas legyen!«

Tökéletesen igaz, hogy »nálunk sok dolog azért nem sikerül, mert az emberek épen nem tudnak magasabb szempontokra felemelkedni, ahol az a siker feltételét képezi. Kicsinyek, ahol nagyoknak kellene lenniök és a felhőkben nyargalásznak, mikor jobb volna gyalog járniok. Sokszor a legvilágosabb igazságnak sem engednek; de épen annyiszor szintoly világos, sőt otromba cseleknek áldozatai.«

De hát abba a magas regióba, ahol már a legparányibb jelenségben is valaki egy egész üdv-világot, egész újjászülő erők

[1]) Akadémiai megnyitó beszéd. 1842. november 24-én. XI. közülésén.

összpontosítását tudja szemlélni, -az Isten csak az ő *választottjainak* enged bepillantást«. »Az emberek között a sokaság egész munkáját a középszerűség jellemzi, a közepességgel való megelégedés, mert szeme előtt rejtve marad sok olyan, amit csak a választottak láthatnak meg. Az ilyen nemesebben szült szívet, az erőre termett lelket azonban semmi sem szomorítja annyira, mint a középszerűség, akármiben nyilvánul is az; az ilyen ember mindig arra törekedik, ami legszebb, legjobb, legtömegesebb, mert sejdíti magában isteni eredetét s ez arra ösztönzi, hogy az emberiség javát, nemünk szerencséjét és boldogságát mozdítsa elő«; mert *»csak a gyenge él önmagának, az erős egész nemzetekét hordoz szívében«.* (Kelet népe.) Ez nem a felett aggódik: mit tartanak felőle, mint inkább a felett, hogy ő maga mi? »A belbecs legelső s aztán jő a jó hir, mely a belbecsnek habár késő, de bizonyos követője s következése.« (Világ 521.)

A *belbecs* pedig nem jogok mennyiségétől függ, hanem kötelességektől· Az örökösön csak jogokat követelőkkel szemben, akik azt hiszik, hogy minél tágabbra nyittatnak ki a jogok sorompói, annál gyorsabban éri el kifejlődését az egyes is, a nemzet is, SZÉCHENYI egyenesen azt hangsúlyozza: »Nincs oly erő az istenin kívül, mely egy egészséges s szabad embernek elme- s testi tehetségei kifej lését gátolhatná, ha *akarja,* hanem az a dolog veleje, hogy sokszor nem *akar* és másra keni aztán a hibát.« (Világ 114.)

»Az Isten e világon legfőkép emberi velő és veríték által képviselteti magát; az ármány viszont főleg koponya és háj által.« (Pol. progr. tör. 115. 1.)

»Minél nagyobb a vacuum, annál bizonyosabb a gőznek működése.«

Ez a »koponya« és »háj« és ez a »vacuum« az, amely kötelességek teljesítése helyett csak jogokat követel. Holott *nincs valóban más jus, mint jus fortioris,* nem mondom inak s izmok ereje, mert úgy még az ökör is parancsolna embernek, hanem a *lelki erő!* S míg elég lelki erő nincs egy nemzetben, addig rab, akárhogy fuvalkodjék is fel«. (Világ 117.) Esetleges »anyagi diadal nem győzelem, hanem elnyomás«. »A legkisebb erőszak is ellenhatást és egyetlen-

egy igazságtalanság ezer megboszulót szül, semmi nem győz, mint egyedül *lelki felsőbbség* és az *örök való.«*

Ellenfeleinek amaz ellenvetésére, hogy nagyobb erőt azért nem felejthetünk ki, mert kevesen vagyunk, azt feleli, és bár felelete belevésődnék minden magyar lelkébe kitörölhetetlen betűkkel:

»Engem soha nem ijesztett csekély számunk, de fennmar adhatásunkért annál erősebben rettegtem mindig azon okból − s ezt ki kell végre mondani − mert fajtánk anyagi mint szellemi léte oly *felette könnyű.* Itt a baj és essünk át végre az önmegismerésnek ezen legkeserűbb adagán, mert csak ezután javulhatunk teljes egészségre, mikép t. i. nem a *mennyiség,* hanem a *minőség* a szellemi erőnek a sarkalata s e szerint épen nem azért forog veszélyben létünk, mert kevésen vagyunk, hanem mert súlyunk oly parányi.«

»Az enthusiasmus ritkán használ; a hóbort mindig árt: egyedül a józan, a kiábrándult felfogás és kirekesztőleg csak az összevető s kiszámító felsőbbség győz.«

»Legyünk végtére igazságosak. Az emberi nemre is mind inkább rávirrad a mennynek azon napja, midőn egyedül az igazságosok hazája fog gyarapulhatni.«

»Nemesiilve és *terjedve,* mert ez a kifejlési logika. *Felsőbbség* által, vagy sehogysem! «

»Mentőnket sehol egyebütt ne keressük, mint saját, vagy inkább személyes erényeinkben s lelki felsőbbségünkben.«

»Aki erkölcsileg bármily kicsinnyel is felsőbb, az terjeszt; midőn a bár hajszállal alantibb, csorbít.«

»Aki szeretetreméltóság és rokonszenv gerjesztése helyett kuruzslóként csak külsőleg hat s mert grammatikát tanít, mindenüvé zsinórt varr s mindent veres, zöld és fehérrel eltarkít, már azt hiszi, szíveket bájolt s velőket hódított« - »pedig egyetlen-egy kiképzett emberi velőben több magához vonzó, több magába olvasztó erő van, mint ezer üres, vagy zagyvateli főben; nemzetiséget is egyedül felsőbbség terjeszthet, minthogy, hála az égnek! e földgömbön, hol nemcsak fajtája, de egész neme érdekét köteles szívén hordani minden jobbra törekvő ember, ki, mert vérét bálványozza, más fajtáját azért meg nem veti, − e földgömbön nem a jobb olvadoz az aljasban, de megfordítva s ármány daczára az aljas a

jobban. Minden nép, egyet sem véve ki, csak magában, t. i. fiaiban hordozza az élet s a dicsőség, vagy a halál s szégyen csiráját.[1])

»A hazaszeretetnek bármily áradozó léte soha nemcsak magasabbra nem emelt eddigelé egy népet is, de ilyesnek még csak megmentésére sem volt elégséges, ha vak szerelemre, elbízottságra és ebből okvetlen eredő mások iránti türelmetlenségre fajult.«

»Szellemi diadalokat anyagi hatalom soha nem biztosított még Ha ökölre, botra kerül a dolog, a nagyobb számban az olvasztói varázserő, a felsőbbség. De csak háborúban sem mindig, mert a néhány macedoni bors megtöri a számtalan persa borsot és a kis számú hellen dicsőíti fel Marathon síkjait.«

»Minden saját fénykörében felemelkedett 'népcsalád egy magasabb lépcső az istenekhez« s ébredjen csak egyszer érzet ily népcsalád iránt, bizony az érzetnek tolmácsa, a rokonhangú szó sem marad sokáig el és mit parancs és törvény elérni nem tudott, a szellemi suprematia előtt meghajló rokonszenv önkényt ad meg készséges hódolattal.*« (1846. Akad. megnyitó beszéd.)

»Reform, progressiv nemzeti és alkotmányos vágásokban, engesztelődés minden hazafiak iránt s mindenek felett erkölcsi és társadalmi tisztaság«, ez volna az az igazi politikai Programm, amely biztosíthatná a magyarnak a szellemi felsőbbségét és amellyel »olvasztói szerepre« emelkedhetnék, már pedig erre kell, okvetlen emelkednie, ha élni akar, mert elgyengülése és kora halála ellen e földön nincs más ír.« (1842. Akad. besz.)

»A politika legnagyobb kincsei: *hazafiúi kötelesség* és *erkölcsi bátorság.«* (Polit, progr. tör. 159.)

»Az anyagilag vagy állatilag bátor sokszor mutatkozik a legnagyobb erkölcsi poltronnak, ki ágyúnak menni tán kész, ámde viszont egy szennyes diákocska pisszegésétől is szinte hasmenést kap. Nevetséges a bátorság miatti elbizakodottság, mert az anyagi bátorság csak oly kiegészítője a férfiúnak, mint bőre, mely igen fényes lehet ugyan, de azért oly

[1]) Mindez idézetek SZÉCHENYI-nek 1842-iki akad. megnyitó beszédéből.

conditio sine qua non, mely nem lehet büszkélkedési tárgy, kivált miután ellentéte gyalázat, szégyen lenyúzott állapot!

Egyedül az erkölcsi bátorság: a »justum ac tenacem stb. non civium ardor stb«-féle érzet emeli az embert az állat fölé; mert anyagi bátorságot tekintve, nincs ember, kinél ne volna merészebb a hörcsök, vakmerőbb a légy, szemtelenebb a patkány és vitézebb a vadkan, sőt a vörös posztót megpillantott tunya bival is.« (Polit, progr. tör. 162.) »Azt a bátorságot, amely még az ágyúszájtól sem fordul el, egy pohár pálinka is igen elősegíti és ezzel a bátorsággal csak gép gyanánt szolgál valaki; de a gépforgató csak az a bátorság lesz, amely kitűrni tud s minden handa-banda ellenére bevárja az alkalmas időt, mely a polgárok hevével szembeszállani s hirtelenkedésüknek gátat vetni kész.« (Akad. besz.)

Miután azonban minden népnek megvan a maga geniusa és a maga saját eleme, melyből ha kiesik, vagy kivétetik, kettétörik az a költői zománcz, mely nélkül rideg pálya csak a hosszú élet, amely varázs megsemmisülése szárnyát szegi a bátor felemelkedésnek és az emberi kebelben rejtező isteni sülyed (Kelet népe 8.), ha biztosítani kívánjuk a nemzeti és egyéni suprematiát, nem szabad sem geniusától, sem életelemétől megfosztani sem az egyiket, sem a másikat. »Alkotmányos szabadság, felemelkedett nemzetiség (t. i. nemzeti öntudat) a mi elemünk, ez azon kútfő, melyből mindennek folyni kell« (Kel. népe 8.), egyénileg pedig a lelki függetlenség, azaz az a nagy és felséges morális érték, amit a mai ethikai világnézet szellemi szabadságnak mond.

Ez a lelki függetlenség, amelyre a királyfitól le a legalacsonyabb születésű nyomorultig mindenkinek, mint életelemére van szüksége, e négy *fősarkalaton* nyugszik:

A tiszta *lélek-ismeret, élettudomány, egészség* és *vagyoni venu.*

Míg viszont meg a lelki függetlenség dönthetetlen sarkalata a *megelégedésnek* és ez a gondolat visz át egész természetesen SZÉCHENYI életbölcseletére, amely világnézetéből nő ki. itt is mind a legmagasabb és legnemesebb ethikai érték-jelzőket keresi az, akiről pedig már kortársai azt mondották, hogy folyton csak anyagi érték-jelzőkkel dolgozik s egyebek

iránt még csak érzéke sincs. A Hitel taglalatjának szerzője, GR. DESSEWFFY JÓZSEF munkájának a magyar ifjúsághoz irott ajánló soraiban figyelmeztetni kívánja a jövő nemzedéket: »Érzenietek kell, minő egészen más és főképp a pénz becsével ellenkező felszámolások s mértékek fontossága szerint ragadják egekbe a port s emelnek halhatatlanságra halandót a mindent elbájoló s mindenben mértékes összehangzást szerető és teremtő szíves Grácziak.« Mintha csak eleve óvni akarná a haza ifjúságát attól a földön alantjáró materialismustól, amelynek − szerinte − SZÉCHENYI a képviselője.

Igaz, hogy SZÉCHENYI a maga csodálatos nyíltságával azt mondja, hogy »én azok közé tartozom, kik nem titkolják, hogy szeretik a pénzt«, − de, teszi hozzá: »becsületes utón fáradság és a haza java után.« (Pol. progr. tör. 90. 1.)

»Vizek, csatornák, utak, mocsárok rendezése nálam csak mellékes vala« − mondja egy helytt (Pol. progr. tör. 92. 1.) − és ismét: »A tiszta szándékúak nem lóversenyzésre, de arra, amit az eszközöl, t. i. *Egyesülésre* alapíták összebonczolt s így erőtlen hazájuk lehető előmenetelét. (Világ. 98.)

Szóval anyagi eszközök által szellemi haladás s ezzel a nemzet emelkedése és erősbülése: lelkének ez a vezéreszméje. Az az egy gondolat vezette, mely lassanként egész lelkén uralkodó szenvedélyes vággyá vált benne: anyagilag és szellemileg emelni, haladásra bírni, nagygyá tenni nemzetét. De felettéb csalódnak, akik »azt hiszik, a pénz teszi az angolt azzá, a mi. Nos, vegyétek el a pénzt az angoltól, de hagyjátok meg értelmességet s viszont adjatok pénzt a magyarnak, de hagyjátok meg ostobaságában: minden a régiben fog maradni«. (Naplói.)

Ismételten hangsúlyozza, hogy *»közlelket,* mely nem változó szenvedelmeken, vagy költői ábrándozásokon, hanem egyedül köz-intelligentián alapul, hazánk fiaiban terjeszteni, *az, amit* akarunk. A köz-intelligentia a sokaságot − pl. veszem Brittaniát s az amerikai szövetséges országokat − a meta-Physika, theoria s képzelet veszélyes hináribul a physika, praxis s valóság józan határiba vezeti, hol a *physikai* tudományok által ki-ki azt látja át, hogy emberi társaságban tökéletes egyenlőség nem lehet; a *praxis* által, hogy Utopia vagy Eldorádó a világon nincs s a *valóság által,* hogy az

emberiség minden lépcsőin elérhetni a megelégedést s így a sokkal nagyobb rész minden lehető esetek ellen fenntartja a közcsendet s rendet s ez, amit akarunk.« (Világ 328.)

E *közlélek* megteremtésének módjait keresi. Az előtte egészen bizonyos, hogy »örök negatióval semmire sem mehetünk«. A felől is meg van győződve, hogy »az öngyilkosnak többé még Isten sem adhat életet«: meg kell szerezni az élet-tudományt, amely egyenként és nemzetként megtarthatja a magyart

»Minden időnek megvan a maga kelléke. És szerencsés, ki annak változásait nemes czéljaira ildommal felhasználni tudja; míg a rövidlátó, a makacs, az éretlen s kivált rossz-akaratú: víz, szél és körülmény elleni küzdelmében kimeríti erejét és szerencsét hiába hajhász. Az ügyes hajós, ki czélt érni akar, változva használja az ár folyamát, szelek negédeit. Majd kóvályog, majd vesztegel, vitorláinak egész sorát akkor huzza fel, mikor minden körülmény kedvez, horgonyt visszás időben vet.« (Pol. progr. tör. 11.)

Ezt az életbölcseséget, azt mondja, hogy nem annyira könyvekből tanulta, mint igazán az életből; drágán, szívvérén (Világ 47.) vásárlott tapasztalatokkal szerzé meg.

»Kerestem − úgy mond − a szerencsét,[1]) mint minden halandó s midőn azon számtalan utat, melyek ezen isteni magzat templomához vezetni látszanak, részint magam tapodám, részint mások által próbálgatni szemlélem, azt következtetem sok sikertelen tapasztalásimból, hogy a szerencse úgy, mint tán minden az Egyetemben, nem függ egyes személyek, sőt egész nemzetek képzelete, bevett izlési és szokásitól; hanem bizonyos mathesisi törvények alá van vetve, melyeket némi rendszerbe szedni igen érdeklő s könynyen eszközölhető is lenne« stb. »Vizsgálatim folyta bizonyossá tőn arrul, hogy a szerencsének sajátunkká tété felülmúlja gyarló ember-hatalmunkat« − »s így felhagytam óhajtásim elérhetetlen czéljával s *belső csendet, a megelégedés* szűz ivadékát iparkodám összecsatolni létemmel.« (Világ 51-52.)

A »szerencse« mathesisi törvényeit azonban rendszerbe foglalni ő maga nem ér rá. Metaphysikai okoskodások part-

[1]) Itt boldogság értelemben.

nélküli s örvényes tengere nem érdekli s olyan világosan fejezi ki, szinte népiesen: »ki hat lábnyi hosszú, ki öt lábnyi rövid; negyvenedik gradus feletti országok hidegek, harminczadik alattiak pedig melegek; a tengervíz sós, folyóvíz édes stb. de az, hogy miért nőtt egyik hosszabbra, másik rövidebbre; miért hidegebb a pólushoz közelebb vidék s melegebb a távolabb vidék; miért sós a tenger s édes a folyam stb.; mindez sem a formán, sem a miben léten legkisebb változást sem tesz.« (Világ 89.)

Ő szigorúan csak a tényeket állapítja meg s messze elmélkedések útvesztőibe nem megy bele.

Élet-tudományát ő maga átéli s teljes őszinteséggel tárja fel egész lelkét, mondja el az átélteket minden fenntartás nélkül (Világ 47.) és azután úgy általánosítja, úgy egyetemesiti »megelégedési alapjait«. (Világ 62-63.)

Társadalmi helyzetünk lehet különböző; de lényegben mind egyek vagyunk és a megelégedés nem a társadalmi helyzettől függ. »A király hatalmasabb, vagyonosabb, a szántóvető ellenben rendszerint egészségesebb; a tudós bő tanulságu, hanem a szolgája tán szebb színekben látja a világot; a pénzes minden móddal bír kielégíteni legkisebb vágyait is, de béreseinek keble tán tágabb az örömérzet elfogadására« stb. (Világ 53.)

Az *élet-tudomány* megszerzésénél első lépés az *önismeret;* ez »minden «emberi bölcsességnek legmélyebb sarkalata«.

»A legmélyebb okoskodók, a leghiggadtabb bölcsek minden időben, a költői hajdankor óta mai napig, az önismeretnek helyes létét, talpraesett voltát azon diadalnak ismerték el s nyilváníták, melynél nagyobbat, hasznosbat és következetesbet a halandó ember e világon nem ünnepelhet.« Az önismeretre pedig azért van szükség, hogy fel tudjuk ismerni, hogy mire vagyunk hivatva? Mily hajlamai, mily gyengéi, mily sajátságai vannak egyéniségünknek, vagy más szavakkal mondva: kitapogatni, kiismerni, kitudni, hogy vájjon miféle micsoda emberi teremtmény önmaga?

Ebbben az önismeretben lehetetlen lekicsinyelni a legnagyobb pedantismust, annyira, hogy még az ember kisebb vagy nagyobb testsúlyának a mérlegelése is fontos. »Egyetlen-egy magát fenékig ismerő 20 éves egyén már valami pondus

és ha számos ily egyén van, az természet szerint az egész állományra nézve már nagyobb súly, minthogy azon arányban fog növekedni a mindenre képesek sora egyik erre, másik arra, amily arányban több vagy kevesebb egyén fog jó eleve maga-magával megismerkedni és ezen megismerés következtében azon czélra egyesíteni egész erejét, melynek elérésére hajlamot s némileg bizonyos hivatást érez magában.« (30. 1.)

Sőt »az uraságnak és uralkodásnak philosophiája is nem abban áll-e, hogy amennyire csak lehet, mindenki azon helyre állíttassék, melyben legtöbb jót és hasznost művelhet és egy nemzetnek valódi súlyát és becsét legfőkép az határozza el, hogy egy tagja se kalandozzon hasztalan, sőt károsan igazi sphaeráján kívül; de mindegyik azon körben működjék, melynek talpraesett kitöltésében ő legtöbb isteni szikrával bir!.« (27. 1.)

Az egyén hasznosságának és hasznosításának, az utilisatiónak ezt a gondolatát, mint egészen materialistikus felfogást vetették igen sokszor SZÉCHENYinek szemére, mint ő maga mondja: »zúgtak ez ellen is«. »Én pedig azt óhajtanám« − folytatja − »bár utilisálhatna engem a fejedelemtől lefelé minden koldus és halálom után még csontjaimnak stb. is vehetnék hasznát; mert azután ez adná meg emberi érzelmemnek azon benső megnyugvást, melyhez képest elgondolhatnám: nem egészen becsnélküli részecskéje vagyok a hazának, az emberiségnek.« − »Csak annyiban tudom becsülni az embereket s ók tulajdonkép csak annyit is érnek, mint amennyi haszonhajthatás van bennük és valóságos hasznot hajtanak is és viszont.« (Polit, progr. tör. 184)

»Oh ürítsük ki valahára, még mielőtt késő volna, az önismeret felette keserű − igaz − de nemzeti javulásunkra oly jótékonyan ható, sőt elkerülhetetlenül szükséges serlegét fenékig! Mert csak akkor és előbb soha nem lesz megvetve felüdülésünk igazi alapja!« (U. o. 54.)

A múlt század negyvenes éveinek, de talán mondhatnók minden időknek nagyhangú pózolóival és elkeseredett hazafiaival szemben a legmaróbb sarcasmussal mondja:

»Veszni a mély tengerek habjai közt dühöngő vészben sziklák és zátonyoktól környezve, mikor menekülés végett

mindent elkövetett az emberi erő már és szilárdul megvívott a nagy természet felbőszült elemeivel: ám ily végzetre feledzheti magát a hajlongáshoz nem tudó férfiú s panaszlan megy elkerülhetetlen sorsának elébe; de csupa pajzán viszketeg miatt egy kerti tóba, melyet rossz ízlés ásott s békatanya, vagy épen fürdőkádba fúlni: ez több, mint fátum, mert idétlenség, mely kaczajt gerjeszt!« (Pol. progr. tör. 73.)

Kötelességérzet, illedelem, lovagiság, gentlemanlikeness, kicsinosult lelki tehetség, erény, mindannyi alkatrészei az állatiságibul kibontakozott férfiúnak és pedig nem az a lovagiság, mely untalan párbajra kész ugyan állani, de a tulaj - donképeni becsületről fogalma sincs, hanem az a lovagiasság, amelyben a vitézség szelídséggel párosul, a szó legszentebb megtartása hadi csellel, engedelmesség győzedelmi tehetséggel s a szép nemnek bálványozása szeplőtlen viselettel. A főalapja nagylelkűség s nem csak magában egyesíti mindezen ellentétben látszó tulajdonokat, de egyenesen ezek elválaszthatatlansága feltételezi létét. (U. o. 79. 1.)

Soha el nem bízni magát, de azért magában mindig bizni: im ez azon kör, melyből férfiúnak soha kilépni nem kellene! (93. 1.)

Az önismeretben legalább addig a fokig egyszer már el kellene jutnunk, hogy tudnánk megvonni a kellő határokat, hogy mik azok, amiket a józan észnek és viszont, amiket az érzelmeknek szempontjából kell megvizsgálni is, megítélni is. »Misericordiamus conceptiok által, mikor a szív érzelmektől túlárad, nem lehet segíteni a népen; mert míg egy szerencsétlenre kentek egy kis jótevő napi irt, legalább is tiz szerencsésbe öntitek a dologtalanság mérgét, melynél pusztítobb népekre nézve nincs. (142. 1.) Azután a *való,* akárki mit mond, többet ér a *képzeletnél.«* (Világ 104.) »Több szerencsétlenség származik az emberiségre jó szívből, melynek a rossz fő, mint rossz szívből, melynek ura jó fő«; vagy legfeljebb annyit lehet ez axiómán enyhíteni, hogy az u. n. jó szív, ha positive nem is, de mindenesetre negative több kárt csinál, mint hasznot. (Világ 300.)

A józan ész azt mondja, hogy rendelkezésre álló erőinksokkal okosabb, hogy ha a veszélynek vesszük elejét.
ha már a veszély következéseit igazítjuk el. Azok a jó-

tevő eszközlések, melyek előre hatók, t. i. a rossznak elejét veszik, az emberiségnek számíthatlanul nagyobb hasznára vannak, mint a hátrahatók, t. i, azok, melyek az emberek között már meglevő rosszat paralysálgatják s irtogatják csak. (Világ 299.)

A gyógyszer maga által nem segíthet, hanem csak a testben lévő élet, melyet az természeti munkálkodásaira ingerel; úgy áll a dolog jótevőségünkkel is. Felebarátainkon gyökeresen mi nem segíthetünk másképp, mint azon ingerek és módok által, melyek őket arra ösztönzik s lehetőséget is nyújtanak, hogy becsületes s bátorságos létüknek ők maguk legyenek szerzői! Ezt pedig soha hátraható, hanem kirekesztőleg csak előrelátható jótétemények által eszközölhetni. (U. o. 301. 1.)

A magyar minden bekövetkezett bajnak már csak utána sántikál s mindenért mást okoz, holott »bajba rendszerint saját maga keveri az ember önmagát; mások rosszakarata vagy ügyetlensége ritkábban«. (Pol. progr. tör. 112.)

Addig igazán csak álomvilágban élünk, míg meg nem látjuk az egész világegyetemnek azokat a legmélyebb törvényeit, amelyekből minden következik s amelyekben ekként az emberi tetteknek Megvalóóibb okai is gyökereznek. (Világ 191.)

Szeretünk szerencséről, meg szerencsétlenségről beszélni. Nos, SZÉCHENYI minden ilyen »szerencse-elhagyta«-féle kifejezést és ehhez kötött felfogást egyáltalában elutasít s éppen a világtörténet legnagyobb '»szerencsefiának«, I. Napóleonnak a történetében mutat rá, hogy szó sem lehet nála szerencséről, vagy szerencse-elhagyásról, hanem igenis arról az óriási különbségről, amit mutat a sovány Bonaparte tábornok és a kihizlalt Napoleon császár. Az elsőnek inspiratióit, erélyét, lankadhatatlan munkásságát, törhetetlen akaratát, szinte mindenütt személyes jelenvalóságát nem lehetett eléggé bámulni, midőn a másik, kereken kimondva, számnélküli megfoghatatlan ostobaságot, vagy jobban mondva, butaságot követett el. (Világ 147. s. köv. 1.)

»Jaj azért azon nemzetnek is, mely nem a létező realitás s nem az idő által felképezett tapasztalás útmutatása után kormányoztatik, de valami képzelet és phantasia súgta

emésztetlen theoriák és experimentek szerinti zsarnokoskodásnak esik martalékául! Sapienti sat!« (Világ 105.)

Az isteni szikrának nincs surrogatuma, azért a kelleténél többet tenni buzgó fiatalság túlzásait meg lehet bocsátani, mert kiszegheti szárnyát az élet tavaszkorában azon lelkesedésnek, mely eget kér, hol megégeti ugyan néha magát, melynek híját azonban fiatal keblekben semmi a világon nem pótolhatja ki. Jaj, százszorta jaj azon fiatalnak, kinek lelke testében megfért! (Akad. besz.) De már a férfiúi *êbredsêgnek* túlzásokban csapongnia nem szabad, az sem elkábulást, sem remegést nem ismer, hanem békében fegyvertelenül jár, háborúban fegyveresen. (Világ 279.)

Aludni veszély közt, félni semmitől: nem józanabb, mint éjjel fúni el a világot s azt nappal gyújtani meg, vagy hidegben feküdni bundán s meleg napban bújni alá! (Világ 279.)

Egyedül tiszta fogalmak alapján fejlődhetik az emberi jobblét Tiszta fogalmakat terjeszteni, zavartakat pedig salakjaikból lehetőleg kitisztítani kötelesség, ahogy a közélet mezején munkás résztvenni bátorkodunk és több rosszat nem kívánunk életbehozni, mint jót és ha ábránddal be nem érjük; de sikert óhajtunk. (Akad. megnyitó besz. 1842-ben.)

Annyit mondhatok − írja a Kelet Népében − hogy semmit sem tettem rögtönzéskép vagy pillanatnyi felhevülés következtében; de minden lépteim, minden tetteim egy előre kiszámított, messzeható tervnek szüleményei. Vérem meggondolatlanul s kitűzött elveimmel ellenkezőleg soha el nem ragadott, mert nem szenvedelemből léptem a nyilvános élet mezejére, de kötelesség utáni elszántságból. (26. 1.)

A »kötelesség utáni elszántság« nagy ethikai gondolatával köti össze megint a maga bölcseletét, amikor rámutat arra, hogy a kötelesség tudata szüli bennünk, magas és alacsony sorsban egyaránt a tiszta lelkiismeret érzését, ami legnagyobb vigasztalás az életben s legnagyobb erősítő a halálán. A *tiszta lelkiismeret* − mondja − mennyei érzés, mely boldog napokban kimondhatatlan bájt von minden körül, viszontagságokban pedig, ha sötétre borul az idő s létünk minden kellemi s híveknek vélt jóakaróink sora utolsóig elpártol, oly édes meleget önt lelkünkbe, mely az élet minden és ellen férfiúi önérzéssel s elszántsággal vértez fel minket.

Nélküle a királyszék rideg pusztaság, vele még a kínpad s vesztőhely sem ijesztő s elsőiül utolsóig mindenkinek e világ roppant felszínén sajátja lehet, ki becsületesen teljesíti kötelességeit.

Felebarátit szolgálni, természet ajándékit használni annyi, mint Istent tisztelni és szavát fogadni s az, ki ezeket híven eszközli, becsületesen járja földi pályáját.

Minél magasb a születés, több a vagyon, annál nagyobb a felelet (felelősség) s kötelesség. (Világ 54-56. 1.)

Az *élet-tudomány* a tiszta lelkiismeret fentartására vágyó aggodalommal szorosan összekötve, azon lelki s testi tehetség, mely minden lehető helyzetinkben oly tettekre bír, melyek körülményeinkhez legillőbbek és soha megbánásra, vagy tán éppen megsiratásra okot nem adnak s így egész létünknek lehető legtökéletesb kifejlődésében fekszik. Nem egyoldalú nevelés okozatja, hanem mindenek felett ön s mások ügyesen használt tapasztalást szerkezetéből ered. Itt is kinek-kinek személyes helyzete szabja meg élet-tudományát s a magas és gazdag születésűt kedvezőbb helyzete tágasb értelmességre ítéli. (Világ 56-58). Egy birtoknélkülinek semmirevalósága megbocsáthatóbb, mint az ő középszerűségük; mint az egyes közkatonának bátor, vagy félénk viselete is csak ritkán nyer, vagy veszt csatát, midőn a főtábornok s hadak nagyjai tulaj - donitul függ rendszerint a nap sikere.

A *megelégedési alapoknak* harmadika az *egészség,* amely a testnek és a léleknek tökéletes egybehangzása. Nagy mérték »min hatalmunktól« is függ; mert bizonyos, hogy az érős akarat sokszor halálnak is ellentáll, a nyúlszív pedig szinte halál előtt is megszűn dobogni. (U. o. 59.)

A negyedik sarkalat: a *vagyoni rend,* azaz pénz és vagyonbeli tehetségünk szerint élni s mindenben, ami a miénk, legnagyobb rendet tartani. Kinek szükségei mindig kisebbek volnának, mint tehetsége: az lenne a legfüggetlenebb ember; az ellenben, ki nem tekinthet szívszorongás nélkül a múltba, semmit nem tud, alig mozdulhat s kinek szükségei tehetségit túlhaladják: legfüggőbb.

E néhány sarkalatra állított egész tudomány odajárul, tehát összeleg: hogy mindenkinek hatalmában áll holnaptól, vagy tán még e pillanattól kezdve, bármily borult vala is

ezelőtt élete, lelke függetlenségén munkálkodni s így lassanként bizonyosan nagyobb belső csendben gyönyörködni.

Mindent a világon józan áron és becsben kell venni; már ki egész vagyonát sárba és sánczba veté s legkisebb haszoni nyomot sem hagy maga után: az pénzfecsérlés mestere · ki éltének egész idejét hiába tölte s létének semmi jele nem mutatkozik: az időfecsérlés mestere; ki végre minden ok nélkül nyakát töri: az bolondok mestere. (Világ 186.) Az okos ember *semmiért,* vagy *olcsón* sem pénzét, sem idejét, sem életét nem áldozza fel.

Ehhez a bölcselethez, ennek gyakorlatiasságához, a cselekvésmód józanságához tartozik, hogy minden egyes kérdésnél az ember vagy lebocsátkozik a dolgoknak egészen a mélyére s azokat egész tágasságukban világosítja meg, vagy pedig aztán hallgat, nehogy felületességgel, avagy épen érzelgéssel többet ártson, mint használhat.

A cselekvésben az embert két nagy erő vezeti: a *teremtési ösztön* és a *haszonvágy.*

»Az ember, *mint Istenség szikrája, csali abban talál váltigi eledelt, ha teremthet!* Nézzünk a leghatalmasabbtól lefelé az egész emberi nemre s mindegyik kevés kivétellel, sejtve vagy sejdítlen, teremt, vagy teremteni törekedik S valóban a rossz princípiumuak kevés bálványozója van az emberek között, mert készakarva rontani csak kevés akar s ha nem teremt, oka nem egyéb, mint tudatlanság s gyengeség: de a teremtési vágy az ember kebléből csak sírparton szakad ki s tán csak aztán fejlődik valódi erőre s díszre.

A halhatatlanok országából látszik venni a maga eredetét az a könnyen ki sem is fejthető kellemes érzés, mely a teremtéssel, az alkotással jár együtt, akár problémákat oldozgat, akár verset, értekezést ír, képet fest, házat épít, avagy egyszerűen csak fát ültet valaki. (Világ 189.) Szinte maga-magán Ráragadja az embert, mint egy túlvilági varázszsal, ha a niaga hatáskörében, bármi legyen is az, Correggioval így tarthat fel: »anche io.sono pittore!« – legyen érdeme egyébiránt való, vagy képzelet! Ily pillanatokban az anyag által összeszorított létünk, mintegy felrázódik, a földi ragadékokon túltör és mennyeket ér; ezek a halandó egyedüli világító sugarai, melyek élete borúira reményt s örömbájt derítenek.

A másik ösztönző tényező, a haszonvágy lehet ugyan egészen nemtelen is, de lehet, sőt kell is hogy legyen, egészen nemes, amikor pl. a legszomorúbb pusztákból is legmosolygóbb vidékeket teremt önmagának és az egész nemzetnek haszonnal. A teremteni vágyó gondolatnak, a megvalósítandó czélnak s a kivitel eszközeinek nemessége, ethikai intenciója emeli fel a haszonvágyat az önzés földhöz ragadtságából oda, ahol e haszonvágy nemcsak jogosult hajtóerő a kötelességeknek teljesítésére és a köz javának előmozdítására, hanem egyenesen ethikai követelmény, amely nélkül a közönyösség, a nemtörődömség és a dologtalanság penésze lep be mindent és annál a szerves összefüggésnél fogva, amely az egész világegyetemet egy nagy, élő organismussá teszi, minden, mi szebbíti földtekénket − bármi kicsiny legyen is az − a mindenséget tökéletesíti. Boldog, ki ezt tiszta lélekkel eszközli, mert emberi czéljához közelebb járult! (Pesti por és sár.) És a míg emberlét sorsunk, mindaddig számtalan szükségink kielégítésére sarkaló természetünk a kegyelmes Egek legszebb ajándéka. (Világ 49.)

Égi ajándék, igen, mert culturához és civilisatióhoz ez vezet. És SZÉCHENYI ezzel a gondolattal is − mint annyi mással − messze megelőzte korát. Hiszen ebben a létérti küzdelemnek később Darwin által kifejtett nagy eszméje van már kifejezve és a cultura hajtó erejévé téve.

A nyomorúság a legjobb tanítója az embernek s a szükség az iparkodási rugónak leghathatósabb kifejtője. Az embernek a legkisebbért is fáradnia kell s kínos verítékkel kénytelen megvívni az elemekkel. De a harcz vége közszabadság s így nemzeti boldogság s dicsőség! (Világ 382-387.)

Rendkívül érdekes kérdés volna még: hol vette, kitől tanulta, mely benyomásokból szerezte és szűrte le SZÉCHENYI a maga világnézetét és életbölcsetetét?

Volt e kettő kifejlődésére kétségtelenül befolyása az ifjú ama látásának, amelylyel »annyi polgári erényekkel fénylő« édes atyját, mint magyart reménytelenül látta sírjába szállani és attól fogva egy kérdés érdekelte csak: van-e még remény e nemzet föltámadásához, vagy nincs többé?

Volt befolyása a gyermek-lélekre annak az atyai mély vallásos kedélynek, kegyes és imádságos könyvekbe elmerülő

léleknek, amely tört szívvel órák hosszán át imádkozott a házi kápolna oltárlépcsőin.

Hogyan maradhatott volna hatás nélkül egy FRANKLINNAK a példája? Miként foszolhattak volna szét maradandó nyomok nélkül egy BACONNEK philosophiaja, BROUGHAM lord beszédei és iratai, MONTESQUIEU és BENTHAM JEROMOS rendszeres munkái, HERDER bölcselete, a német költő-óriások, GOETHE és SCHILLER alkotásai, LESSING drámái, PITT és Fox szónoklatai és általában a külföld akkori legnagyobb diplomatáival, hadvezéreivel és publicistáival való érintkezései? A Szent-Szövetség korának téli álma, reactionárius szunnyadása, majd a múlt század húszas éveinek tavaszébredése?[1])

Mindezek adalékok, de a lángész mégsem összeadási tényezők végeredménye; bennük mindig van egy felsőbb világból való, előttünk megfejthetetlen, ismeretlen mennyiség, az az *ihlet,* amelyről SZÉCHENYI maga is annyiszor szól.

Lelkének ihletéből látásai, gondolatai, érzései azután majd mint a Hermon gazdag harmatja szállanak alá, majd pedig habzó forrásként törnek elő, buzognak, forrnak, nőnek, duzzadnak, áradnak és zuhognak,, de iszapot nem vetnek fel soha. Legmesszebb futásukban is, legmélyebb örvénylésükben is le a fenékig, tökéletesen tiszták és átlátszóak. Ez mutatja és igazolja magasabb eredetüket azzal a suggestiv erejű meggyőződéssel, amely a megdönthetetlen hit bizonyosságával hat.

Egész irodalmunkban − még a legnagyobb lyrikusokat sem véve ki − nincs iró, aki úgy feltárta volna egész lelkét, mint éppen SZÉCHENYI, úgy hogy nincs hangulat, gondolat, avagy csak egyetlen röpke érzés, felvillanó ötlet, amelyről számot ne adna és nincs vihar, amely mély barázdákat szánt, hogy ne zúgna át a mi lelkűnkön is vele együtt. Gazdag belső világának minden súlyos hullámverése, avagy csak könnyű fodrozódása is előttünk tükröződik; apálya és dagálya folyik le szemünk láttára s nekünk hagyja vissza a drágagyöngyös kagylók egész megszámlálhatatlan sokaságát.

[1]) Részleteket 1. GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN Nemzeti Politikája. Írta GAAL JRNŐ. I-II. köt. Budapest, 1892. és 1903. Magy. Tud. Akad. kiadása. GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN nézetei a nevelésről. IMRE SÁNDOR. Buda-Pest, 1904. Polder &. és fia kiadása.

De hát ki tudná lelke mélységeit és magasságait mérő. zsinórral egész teljességükben felmérni?

Vele szemben igazán csak az ő saját módszerét alkalmazhatjuk: csak a tényeket állapíthatjuk meg. Rendszer békóiba betörni azokat a gondolatokat, eszméket, axiómákat és aphorismákat, 'amelyeknek hol gránitszikláit óriásként dobja egymásra azokkal az élekkel minden csiszolás, minden faragás nélkül úgy, amint letördeli, hol meg mint előkelő, jártas gyémántköszörűs solitairekként drága aranyba foglaltan ékszerül, gazdaggá tevő kincs gyanánt kínálja nemzetének, avagy pedig mint dárdát hajítja oda edzett harczosként, hogy megrendült bele az egész nemzet teste s ordít tőle föl, majd gúnyölő mérgébe mártott nyílvesszőként lövi be azokba a szívekbe, melyek nem átalják népszerűség és népkegy hajhászásáért utcza szerint mutogatni az olcsó tusában kapott karczolásokat, melyeket sebekké csak a piros festék tágít ki.

SZÉCHENYI egész munkássága két gondolaton alapul. Az egyik: faja, nyelve, alkotmánya s ezek foglalatjának, *hazájának* fel a mennyekig emelő *szeretete.* »Oh, dicső hazafiság, te az egek legnemesebb magzatja, ki a halhatatlanok sorába emeled az anyag .fiait!' A másik: *lelkiismerete,* azt mondhatnók, *ethikai fátuma.*

Világnézete: zarándoki komolyság.

Életbölcselete: lelkiismeret és kötelesség.

»Vezérszó: ildom, a zászlón: előre!« (Arany J.)

»Tiszta lélek, tiszta szándék, akár siker, akár nem!«

Elég tömör összefoglalás. Maga SZÉCHENYI mondta egy pohárköszöntőjében.

A búcsúszót szintén hadd mondja ő: »Tegyen mindegyikünk amennyit tehet honáért, földeiért! s ki becsületesebben, elszántabban járandja utolsó lehelletéig a hazafiság pályáját: az legyen győztes, diadalmas!« (Világ. 532.)